

GARİB-NÂME'DE CİNASLAR

Vugar SULTANZADE*

Özet

Makalede Eski Anadolu Türkçesinin hacimli eserlerinden olan *Garib-nâme*'de (XIV. yy.), yazarı Âşık Paşa'nın en çok başvurduğu söz sanatlarından cinaslar incelemeye tabi tutulmuştur. Belagat kitaplarında cinaslar tam ve tam olmayan üzere iki genel türe ayrılmaktadır. Bu araştırmada *Garib-nâme*'den sadece tam cinaslar derlenmiştir. Kelimelerin miktarına göre cinaslar basit ve mürekkebe olarak ikiye ayrılır. Bunların alt türleri belagat kitaplarındakilerden biraz farklı şekilde belirlenmiştir. Basit cinaslar kelime türleri açısından *mümâsil* ve *müstevfâ* değil, isim cinasları, fiil cinasları ve karışık cinaslar olarak üç kategoriye ayrılmış; ayrıca, unsurlar arasında sesteşlik ve çok anlamlılığın kelime yapısında tezahürünü temel alan ölçüte göre sınıflandırılmıştır. Mürekkebe cinaslar müteşabih, mefruk ve merfû olarak değil, unsurlarının arasında ortak kelimelerin iştirakine göre üç alt türe ayrılmıştır.

Yazı ve ses uygunluğu ölçütüne dayanan başka bir sınıflandırmada unsurlarının telaffuzu ve yazılışı aynı olan cinaslar, unsurlarının yazı veya ses biçiminde belli farklar olan cinaslar üç grupta değerlendirilmiştir.

Garib-nâme'de cinaslar oldukça çoktur. Makalede onların her türüne ve alt türüne en az dört olmak üzere bol örnek verilmiştir. Söz konusu cinasların geçtiği mısraların anlamı açıklanmış ve özellikle, önceleri redif olarak değerlendirilenlerin durumu netleştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eski Anadolu Türkçesi, klasik öncesi Türk edebiyatı, Âşık Paşa, *Garib-nâme*, cinas, sesteşlik.

* Prof. Dr., Doğu Akdeniz Üniversitesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, vugar.sultanzade@emu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3587-9281.

ANTANACLASIS IN *GARIB-NAME*

Abstract

The paper deals with the antanaclasis in one of the most voluminous sources of Old Turkish, Ashik Pasha's *Garib-name* (XIVth c.), that includes many antanaclasis occurrences. Due to the number of the words, the antanaclasis cases are divided into *simple* and *complex* categories with their sub-groups. The classification of simple antanaclasis into the *noun*, *verb* and *mixed* groups is based on the parts of speech. Other subcategories of simple antanaclasis are identified according to the manifestation of homonymy or polysemy in the shapes of the elements. The complex antanaclasis classification into three subcategories is based on the "common word" inclusion criterion.

One more classification of antanaclasis is based on the shape of its parts: (i) both pronunciation and spelling of the consisting elements of antanaclasis are the same, (ii) there are some differences in the sound or (iii) spelling patterns.

The cases of antanaclasis in *Garib-name* are so many that the paper presents plenty examples of them, at least four examples for each of the groups and sub-groups. The meaning of the lines containing antanaclasis are explained. Especially, the cases of antanaclasis earlier considered as *redifs* were subjected to reanalysis and their meanings are clarified.

Keywords: Old Turkish. pre-classic Turkish literature, Ashik Pasha, *Garib-name*, antanaclasis, homonymy.

Giriş

Eski Anadolu Türkçesi Dönemi'nden günümüze ulaşan en hacimli kaynaklardan biri, Âşık Paşa'nın aşağı yukarı on iki bin beyitten oluşan *Garib-nâme* adlı eseridir. 14. yüzyılın ilk iki büyük isminden biri (Ercilasun, 2011, s. 441) olan Âşık Paşa'nın bu eseri Eski Anadolu Türkçesi özelliklerini kapsamlı şekilde yansıttığından dolayı dil tarihi, tasavvufun her alanından değişik konuları basit ve örneklerle anlaşılır tarzda izah etmesi açısından da kültür tarihi için kıymetli bir hazinedir.

Garib-nâme'nin transkripsiyonu ve Türkiye Türkçesine aktarımı Prof. Dr. Kemal Yavuz tarafından yapılmış ve her biri ikişer kitaptan oluşan iki cilt hâlinde basılmıştır (Yavuz, 2000a ve 2000b). Söz konusu kitaplar, *Garib-nâme*'nin tıpkıbasımını da içermektedir. Tıpkıbasım için Süleymaniye Kütüphanesi 1752 numarada kayıtlı Laleli nüshası kullanılmıştır. Eserin en güzel nüshası olarak tanımlanan (Yavuz, 2000a, s. X) söz konusu nüsha, bu araştırmanın malzemesini teşkil etmektedir. Örnek verdiğimiz beyitlerin sonunda parantez içinde verilen rakamlar buradaki beyit numaralarını göstermektedir.

Garib-nâme’de edebî değer taşıyan söz sanatları içinde en önemli yeri cinaslar tutmaktadır. Cinaslara dönemin diğer eserlerinde de tesadüf edilmektedir, ancak *Garib-nâme*’de cinas belirgin bir üslup özelliğidir. Buna rağmen, şimdiye kadar eserdeki cinaslar ayrı bir incelemeye tabi tutulmamıştır. Araştırmamızın amacı, bir yandan sanat değeri yüksek olan cinas türünün sınırlarının ve sınıflandırma ölçütlerinin netleştirilmesi, öte yandan bu bilgiler ışığında *Garib-nâme*’nin farklı yerlerinde geçen cinasların derlenmesi ve incelenmesidir.

Cinas, “yazılışları, okunuşları aynı, fakat anlamları farklı iki söz veya kelimenin bir arada kullanılması” (Kurnaz, 2002, s. 16); “manzum veya düz yazı bir metinde anlamları farklı lafızlar arasındaki yazılış ve söyleyiş benzerliği” (Saraç, 2007, s. 245); “söylenişleri ve yazılışları bir, anlamları ayrı iki sözcüğü bir arada kullanmak” (Dilçin, 2005, s. 467); “sesçe aynı, anlamca farklı olan kelimeleri bir arada bulundurma sanatı” (Pala, 1999, s. 87) olarak tanımlanmaktadır. Edebî sanatları konu eden birçok kitapta bu tanımlara uyan tam cinasların yanında, tam olmayan *nakis*, *mütekarih*, *mükerrer* gibi cinaslardan da bahsedilmektedir (Külekcî, 2011, s. 231-233; Selçuk vd., 2015, s. 157-158). Bazı kaynaklarda cinasın kavram alanı iyice genişletilerek “iştikak” (Ahmed Cevdet Paşa, Sa’îd Paşa vd.) ve hatta “manevi cinas” adı altında tevriye örnekleri de bu alana dâhil edilmiştir (bk. Bilgegil, 1989, s. 320-326).

Tam olmayan cinas diye nitelendirilen kafiyeler *Garib-nâme*’de çoktur. Mesela:

Çanda kim söyler-ise yoğsul ü bay Nerede zengin veya fakir, kim söylese,
Dördü birlikde bile yıl on iki ay (1316) yıl on iki ay dördü de birliktedir.

İmdi bellü bildüñüz mi bu işi Şimdi açıkça bildiniz mi bu işi,
Ne sebebden eyle olur ol kişi (1490) ne sebepten öyle olur o kişi?

Ancak bu tür unsurların, yukarıda verilen tanımlara uymadığından *cinas* terimi altında ele alınması pek de isabetli değildir. Çünkü bu takdirde kafiyelerin büyük kısmına cinas demek gerekir. Recâizâde Mahmud Ekrem’in *Ta’lim-i Edebîyat* adlı belagat kitabında ifade ettiği gibi, “*yalvaracak-varacak* arasında tecnis olduğu söylense de, buradaki ilgi kafiye-i mukayyededir” (bk. Eliaçık, 2013, s. 80). Recâizâde, ayrıca, tam cinasın sanat değerinin diğerlerinden üstün olduğunu şöyle belirtmiştir: “Lafzîde, söylenen kelimelerin söz ve yazıca birliği değerliliğine sayılır ve benzer sözler arasındaki benzerlik ne kadar çok olursa cinasın değeri o kadar artar” (bk. Eliaçık, 2013, s. 79-80). Bu çalışmada hem makale hacminin makul seviyede tutulması hem de gerçek cinas sanatının diğer edebî unsurlarla karıştırılan hususlardan arındırılması düşüncelerinden hareketle sadece tam cinaslar ele alındı.

Araştırmada cinasların sınıflandırılması ve örneklendirilmesi de yukarıdaki amaca yöneliktir. Bu yüzden cinasların çeşitlerini belirlerken belagat kitaplarının temel aldığı harflerin türü, sayısı, hareketi, sırası gibi değişik ölçütlere başvurulmamıştır. Bunun nedeni anlaşılabilir, şöyle ki o ölçütler “tam olmayan cinasları” da ihtiva etmektedir.

Tam cinasların belagat kitaplarında *basit* ve *mürekkebe* olmak üzere iki türü gösterilmektedir. Basit cinaslar *mümâsil* ve *müstevfâ*, mürekkebe cinaslar ise *müteşabih*, *mefruk* ve *merfû* (*merfûv*, *rûfû*) olarak alt türlere ayrılmaktadır (Bilgegil, 1989, s. 310-314; Orak, 2013, s. 145-146; Meydanoglu, 2019, s. 159-161). Sınıflandırmada cinasları oluşturan unsurların miktarı, türü ve yapısı göz önünde bulundurulur. Bu çalışmada da cinaslar aynı ölçütlere dayanarak ancak biraz farklı şekilde sınıflandırmaya tabi tutulmuştur. Farklar ve sebepleri ilgili bölümlerde açıklanmıştır.

Cinasların sınıflandırılması için *Garib-nâme* oldukça verimli bir kaynaktır. Çok sayıda örnek içeren bu eserde cinasların her çeşidine rastlanılmaktadır. Bu geniş yelpaze Âşık Paşa’nın cinas sanatındaki ustalığının belirtisidir. Araştırmanın asıl amacı, şairin bu maharetini, eserin bu açıdan edebî değeri olduğunu ortaya koymaktır.

Garib-nâme’deki cinaslar bazen redif gibi algılanmış, yani iki farklı kelime değil de bir kelimenin tekrarı gibi görülmüş ve dolayısıyla, sadeleştirmelerde veya çevirilerde yanlış aktarılmıştır. Eserin en iyi araştırmacılarından olan K. Yavuz’un bahis konusu çalışmasında bile bazen böyle hatalara rastlanılmaktadır. Araştırmanın bir amacı da *Garib-nâme*’nin tipik dil, üslup özellikleri ışığında bu tür sözlerin netleştirilmesidir.

Unsurlarının Miktarına Göre Cinaslar

Belagat kitaplarında cinaslar onları oluşturan kelimelerin miktarına göre *basit* ve *mürekkebe* olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Söz konusu sınıflandırma bu araştırmada da kabul edilmiş, ancak alt türlerin belirlenmesinde farklı yöntem izlenmiştir.

1. Basit cinaslar

Basit cinaslar, her iki unsuru tek kelimedenden ibaret olan cinaslardır. Cinas sanatı aynı türe ait veya iki farklı türe ait kelimelerle ortaya çıkabilir.

1.1. Kelime türlerini göz önünde bulunduran belagat kitaplarının, unsurları aynı türden olanları *mümâsil*, farklı türden olanları ise *müstevfâ* terimleriyle sınıflandırdığı basit cinaslar, bu çalışmada: a) *isim cinasları*, b) *fiil cinasları* ve c) *karışık cinaslar* olarak üçe ayrılmaktadır. Cinasların, kelime türleri açısından sınıflandırılmasında eskimiş kelimeler yerine çağdaş, anlaşılabilir terimlerin kullanılmasının amacı, sadece bunların ve genel olarak

edebî sanatların eğitimi ve öğretiminde kolaylık sağlamak değildir. Belagat kitaplarındaki terimlerin gerekliliği ve yeterliliği de sorgulanabilir. *Mümâsil* cinaslar söz konusu kitaplarda zaten isim soylu ve fiil soylu cinaslar olarak iki alt gruba ayrılır (Bilgegil, 1989, s. 310). Ancak sınıflandırma ölçütü kelime türleri olduğu için bunların alt gruplar olarak değil, bağımsız gruplar olarak sunulması mantıken daha doğrudur ve bu durumda *mümâsil* gibi birleştirici bir çatı terime gerek de yoktur.

Müstevfâ terimi yerine *karışık cinas* teriminin kullanılmasına gelince bu basitçe bir kelime yenilenmesi değildir; onların kapsamı da farklıdır. *Müstevfâ cinaslar*, belagat kitaplarına göre, unsurlarından biri ad soylu kelime, diğeri ise fiil olan cinaslardır. Ancak cinaslar, elbette, sadece isim veya fiillerle sınırlı değildir. Cinasın bir ayağını ilgeç, bağlaç, ünlem gibi yardımcı kelime türleri teşkil edebilir. *Karışık cinas* terimi bu durumları da kapsar. *Müstevfâ* terimi ise bu açıdan yeterli değildir.

1.1.1. İsim cinasları, her iki unsuru ad soylu kelimelerden oluşan cinaslardır. Mesela, insanın doğuşunu mecazen anlatan aşağıdaki beyitte cinası oluşturan *bağ* kelimesi her iki mısradaki isimdir, önce “bağ, tel”, sonra da “bağ-bahçe” anlamlarında kullanılmıştır:

Tokuz aydan sonra bu kez şeydi bağ Dokuz aydan sonra bu kez bağı çözdü,
Geldi oğlan daşra gördi deşt ü bağ oğlan dışarı geldi; bağı, dağı taşı gördü.
(4521)

Yer, gök, cisim ve canların niçin yaratıldığının, insan ve cinlerin dünyaya neden geldiğinin sorulduğu aşağıdaki beyitte ilk mısradaki *cân* ismi bugün de var olan anlamıyla, ikinci mısradaki ise “cinler” anlamındadır:

Niçün oldı yêr ü gök ü cism ü cân
Nişe geldi dünyaya bu ins ü cân (10428; krş. 48, 1786)

İsim cinasları dar anlamda isimlerin yanı sıra sıfat, zamir gibi bütün ad soylu kelimeleri kapsamaktadır. Mesela, aşağıdaki beyitte *kalb* kelimesi ilkin “yürek” anlamında isim, sonrasında “sahte” anlamında sıfat işlevinde anlamında kullanılmıştır:

İki yüzlü oldığıyçun adı kalb İki yüzlü olduğu için adı kalp,
Altına bakır katıldı oldı kalb (1008) altına bakır katıldı, oldu kalp.

“Genç yılan zamanla onu besleyenin hazinesini (canını) elinden alabilir” şeklinde açıklanan aşağıdaki beyitte de cinası teşkil eden *gencini* kelimesi isimdir ve kökü *genc* ilk mısradaki “genç, yavru”, ikincisinde ise “hazine” anlamlarına sahiptir:

*Kimse kim bésledi ilan **gencini**
‘Ākıbet aldurdı elden **gencini** (2113)*

Aşağıdaki beyitte de ad soylu kelimelerden oluşan cinas söz konusudur:

*Degmesinde hāsıyet vardır **dürüst**
Her birinde bir hamıyyet var **dürüst** (1294)*

Bu beytin K. Yavuz (2000a, s. 279) tarafından aktarımında her iki *dürüst* kelimesinin çağdaş Türkçede bilinen anlamıyla sıfat olarak algılandığı görülmektedir: “Onların her birinde temiz özellik ve üstün şerefler vardır”. *Hāsıyet* “özgülük, hassa” nötr kelimedir, bunun için *dürüst* veya *dürüst olmayan* sıfatları kullanılabilir, doğrudur. Ancak *hamıyyet* zaten pozitif anlamlı kelime olduğundan dolayı ikinci mısradaki *dürüst* kelimesinin sıfat işlevinde bulunması bir nevi totoloji oluşturacağı için pek mantıklı değildir. Ayrıca, eğer *dürüst* kelimeleri aynı anlama, aynı işleve sahip olsaydı, yani redif gibi düşünülseydi, önceki kısımları kafiyeli olurdu. *Garib-nâme*’de mısra sonlarında kelimeler redif olarak aynı anlama sahipse onlardan önceki kısımların hep kafiyeli olduğunu görüyoruz, hâlbuki bu beyitte böyle bir şey söz konusu değildir. Farsça kökenli *dürüst* kelimesi kaynak dilde *dorost* biçiminde bir ifadeyi onaylamak veya pekiştirmek için sık sık “doğrudur, evet” anlamında ara söz olarak kullanılır. Beyitteki ikinci *dürüst* kelimesinin ilk mısradaki anlamdan ayrılarak bu işlevde kullanmış olduğunu düşünüyorum: “Her birinde hamıyyet vardır, doğrudur.”

Garib-nâme’de isim cinaslarının oranı fiil cinasları ve karışık cinasların toplamından daha fazladır.

1.1.2. Fiil cinasları, her iki unsuru fiillerden oluşan cinaslardır. Mesela, biri “belirtmek”, diğeri “anlatmak” anlamlarında olan *bildür-* fiillerinden yaratılan aşağıdaki cinas gibi:

*Ayruğa ne göstere ne **bildüre** Başkasına ne göstere ne belirtsin?
Bilmeyene Hakk’ı nice **bildüre** (8829) Bilmeyene Hakk’ı nasıl anlatsın?*

Aşağıdaki beyitte *okı-* fiillerinden birincisini “okumak”, ikincisini ise “davet etmek, çağırmak” anlamlarında kullanmıştır:

*Gördi ol neğşi ‘Azāzil **oğdı** Azazil o nakşı gördü okudu,
Cümle gök ehlin muķābil **oğdı** (2858) bütün gök ehlini karşısına çağırdı.*

“Halkın kendisinin Kur’an okuduğunu zannettiğini, aslında ise Kur’an’ın halkı okuduğunu, yani çağırdığını” ifade eden bir beyitte (4140) de aynı fiillerin oluşturduğu cinastan istifade edilmiştir.

Aşağıdaki beyitte cinas sanatı biri “dönüşmek; nitelik kazanmak”, diğeri “yitirmek, kaybetmek” anlamında iki *ol-* fiili ile ortaya çıkmıştır:

Nice eydem hâlimi kim ne olmuşam Hâlimi, ne olduğumu nasıl söylesem,
Eyle san kim varlığımdan olmuşam (7976) sanki varlığımı kaybetmişim.

Sor- fiilinin Kadı Burhaneddin’de çokça gördüğümüz “sual etmek” ve “emmek” anlamlarında bir arada kullanımına *Garib-nâme*’de şu beyitteki fiil cinasında rastlıyoruz:

Müşkili olan kişi sormaya mı Zorluğu olan kişi sorup öğrenmesin mi?
Şekker için kamışı sormaya mı (2243) Şeker için kamışı emmesin mi?

1.1.3. *Karışık cinaslar*, farklı kelime türlerine ait unsurlardan meydana gelen cinaslardır. Bu cinaslarda çoğunlukla unsurlardan biri ad soylu kelime, diğeri ise fiil olur. Mesela, “ilmin cennete merdiven ve göklere uçmak için cana kanat” olduğunu söyleyen aşağıdaki beyitte *-a* yönelme hâli eki almış iki *uçmak* kelimesinden birincisi “cennet” anlamında isim, ikincisi ise *uç-* fiilinin mastar biçimidir:

Bu ‘ilim bir nerdübândur uçmağa
Hem kanatdur cāna göge uçmağa (10088)

Uçmak üzerine kurulan cinası eserin başka bir beytinde (5673) de görüyoruz.

Âşık Paşa, Hakk’ın “hem aşk hem maşuk hem âşık olduğunu; ona ulaşmak için âşık olmak” gerektiğini söylediği aşağıdaki beyitte ilk *ol* kelimesi zamir, ikinci *ol* kelimesi ise “olmak” anlamında yardımcı fiildir:

‘İşk anuñdur ma’şuk oldur ‘âşık ol
Ger aña irmek dilerseñ ‘âşık ol (4815)

1.1.3.1. *Garib-nâme*’de yardımcı kelime türlerinden cinaslar için istifade edildiğini görebiliriz. Aşağıdaki beyitlerde cinası oluşturan unsurlardan biri bağlaçlardır. Olumsuzluk belirten *ne* ve karşıtlık belirten *veli* bağlaçları, sırasıyla *ne* soru zamiri ve *veli* “evliya” ismiyle cinas meydana getirmiştir:

Ne uyur bunlar u ne yêr ne içer Ne uyur bunlar, ne yer ne içer,
Bilmezüz belli ki ne yêr ne içer (7508) bilmeyiz belli ki ne yer ne içer

Cümle halkuñ rızkı Haq’dandur veli Bütün halkın rızkını Tanrı verir, ancak
Kañkı ilde kim olursa bir veli (9695) memlekette bir evliya olması şartıyla.

Aşağıdaki beyitlerde başka bir yardımcı kelime türünün, ilgeç olarak *ile* sözcüğünün cinas oluşumunda rol aldığını görüyoruz; cinasın diğer ayağı ilk mısralarda mecazen “dünya” anlamında kullanılan *il* isminin yönelme hâlidir:

Nedür asluñ nişe geldüñ bu ile Nedir aslın, neden geldin bu ile?
Kim-durur bunda harif senüñ-ile (2404) Kimdir burada dost, arkadaş seninle?

Emr-ile gelmiş-idi ol bu ile Emir ile gelmişti o bu ile,
Yine bu mülkden gider hem emr-ile (2462) yine bu memleketten gider emirle.

1.2. Cinaz sanatının daha iyi anlaşılması ve *Garib-nâme*’deki cinaz hazinesinin daha iyi keşfedilebilmesi için yukarıdaki alt türlerin yanında, basit cinasların tarafları arasında sesteşlik ve çok anlamlılığın kelime yapısında tezahürünü göz önünde bulunduran başka bir sınıflandırma da bu çalışmada uygun görüldü. Basit cinasların bu açıdan aşağıdaki alt türleri vardır.

1.2.1. Her iki unsurunu sesteş köklerin oluşturduğu cinaslar.

Mesela, aşağıdaki beyitlerde cinasları teşkil eden “mevcut” ve “git” anlamlarında sesteş *var* kelimeleridir:

Kimi küsdi birbiriyle kini var Kimi küstü birbiriyle, kinli oldular,
Hoş safa kıl birbiriyle anı var (2896) git onları barıştır, aralarını hoş et.

Mûsa çün bildi bu ‘ilmi anda var Bu ilmin onda olduğunu bildiği için,
Hağ eyitdi Mûsa ‘ya yort anda var (6071) Tanrı Musa’ya ‘yürü o zaman, git’ dedi.

Aşağıdaki beyitte Âşık Paşa cinaz oluşturmak için sesteş *kâl* kelimelerinden istifade etmiştir:

Bir yine kaynar sızar kâldan geçer Yine kaynar, sızar, kaldan geçer,
Ya’ni külli kıl u hem kâldan geçer (6656) yani bütün kılükaldan geçer.

İlk mısradaki *kâl* kelimesi bir madencilik terimidir, bir alışımdaki madenlerin erime derecesi farkından yararlanarak bunları birbirinden ayırma, saflaştırma işlemini belirtir. İkinci mısradaki *kâl* kelimesi ise “söz, laf, lakırdı” anlamındadır.

Âşık Paşa’nın “300’ü halk içine dağılmıştır; dışı halkın, iç yüzü bunlarıdır” dediği aşağıdaki beyitte ise cinaz, günümüzde de sesteş olan iki *yüz* kelimesinden meydana gelmiştir:

Halk içinde tağılupdur üç yüzi
Taşı halkuñ bunlaruñdur iç yüzi (6158)

Garib-nâme’de cinaz sanatı için *gök* (6344, 8 208), *semâ* (15) ve *taht* (3536, 6103) kelimelerinin sesteşliğinden de yararlanılmıştır.

1.2.2. Çok anlamlı kelimenin farklı anlamlarının kullanılmasından doğan cinaslar.

Mesela:

Dürlü ‘ilm ü dürlü hikmet dürlü söz Çeşit çeşit ilim, hikmet, türlü söz,
Dürlü dürlü savt u nağme saz u söz (9330) çeşit çeşit ezgi, nağme, saz ve söz.

Burada *söz* kelimesi önce “kelam”, sonra da “güfte” anlamlarında kullanılmıştır.

“Çaresiz kervan oradan geçer; gizli nakdin gösterir, ondan sonra geçer” demek olan aşağıdaki beyitte *andan* zamiri önce mekân, sonra ise zaman belirtir, yani ilk mısradaki “oradan”, ikinci mısradaki ise “ondan sonra” anlamındadır:

Nägüzirdür kâruvân andan geçer
Gizlü nakdin gösterür andan geçer (7044)

Bir başka örnekte de bu türden bir cinas görülebilir:

Yine geldi gönlüme bir vasf-ı hâl Yine gönlüme bir hâl vasfı geldi,
Kim bu hâlden hâsil olur asl-ı hâl (5157) bu hâlden hâl aslı meydana gelir.

Bu mısraların sonundaki *hâl* kelimelerinden birincisi ‘durum’ anlamında iken, ikincisi bir tasavvuf terimidir. Tasavvufta *hâl*, “sufînin Tanrı’ya kavuşma yolunda ani olarak nurlanması, vecdin yüksek mertebesine gelmesi” demektir. Mutasavvıfların önem verdiği bu kelime hatta genel anlamda tasavvufu belirtmek için de kullanılmıştır. Bu yüzden tasavvuf ehlini medrese ehlinen ayırmak için birincilere “hâl ehli”, ikincilere ise “kâl ehli” denirdi.

Aşağıdaki beyitte cinası oluşturan çok anlamlı *yaş* kelimesi isim ve sıfat olarak sırasıyla “gözyaşı” ve “ıslak” anlamlarında kullanılmıştır:

Dost-çun çün gök gözünden geldi yaş Dost için gök gözünden geldi yaş,
Ol eserden kurumuş yer oldu yaş (6334) o tesirden kurumuş yer oldu yaş.

Bir kelimenin farklı deyimler içinde kullanımıyla oluşturulan cinaslar da bu kategoriden sayılabilir. Mesela, *ele gelmek* ve *elden ele düşmek* deyimlerinin kullanıldığı aşağıdaki beyitte cinası meydana getiren *el* kelimesidir:

Geldi ol erkân-ıla cevher ele Cevher o yöntemle ele geldi,
San’at oldu düşdi ol elden ele (6591) sanat olup elden ele düştü.

Garib-nâme’de *ayet* (10176), *baş* (12, 1903, 10210), *bildür-* (8829), *göz* (6965), *ol-* (7976), *sûret* (10578), *tamām* (7224), *üst* (1719), *yer* (4500, 5616, 7305) kelimelerinin çok anlamlılığından da cinaslarda istifade edilmiştir.

1.2.3. Aynı kelimenin özel ve genel isim olarak kullanılmasından meydana gelen cinaslar.

Garib-nâme’de *Âdem* (5152), *Âşık* (4562, 9475), *Mecnûn* (6447) gibi özel isimlerin genel isimlerle cinaslı kafiye oluşturduğu görülmektedir. *Esmâ-ül Hüsnâ*, yani Allah’ın sıfatları ile bir arada bu adların genel isim olarak kullanıldığı beyitler de söz konusu cinas türüne aittir:

*Dördine dört nesne kısmet kıldı **Hak*** Dördüne dört nesneyi Hak kısmet etti,
*Her biri hâllü hâlinde oldu **hak*** (1875) her biri kendi hâline göre doğru oldu;

*Halka bak kim añlayasın **Hâlıkı*** Yaradan’ı anlamak için halka bak,
*N’êtdi gör ol “halkuñ” emriñ **hâlıkı*** *halkun* emrini yaratanın ne ettiğini gör.
 (4495)

Âşık Paşa’nın “Emin, namazını kılıp oturduğunda, gökten Cebrail inip geldi.” dediği aşağıdaki örnekte *Emin* kelimesi özel isim olarak ilk mısradaki Muhammed Peygamber’i belirtir:

*Çün namazı kıldı oturdu **Emin***
*Gökden ol dem indi Cibril-i **emin*** (5786; krş. 8242)

Müşteri kelimesi aşağıdaki beyitte önce mitoloji ve astrolojide önemli yere sahip olan Jüpiter gezegeninin adı olarak özel isim, daha sonra ise günümüzde bilinen anlamıyla genel isim olarak kullanılmıştır:

*Pes nazar kılmışdur aña **Müşteri*** Müşteri (Jüpiter) ona bakmış,
*Halkanın olmuşdur aña **müşteri*** (8093) halk da onun müşterisi olmuştur.

Ay, güneş, gün kelimelerinin hem gök cismi adı hem de genel isim gibi kullanıldığı beyitler (29, 4517, 5635, 6373, 7467, 8068, 8695, 10198, 10429) cinasların bu kategorisinde değerlendirilebilir. Mesela, aşağıdaki örnekte *gün* kelimesi ilk mısradaki “güneş”, sonda ise “gündüz” anlamına gelir:

*Gör ki nice geymiş altın tonu **gün*** Gör güneş altın elbiseyi nasıl geymiş,
*Ol semâ’da harket eyler dün ü **gün*** (29) o semada gece gündüz hareket eder.

Benzer cinas aşağıdaki beyitte de söz konusudur:

*Yıl hêsâbda üç yüz altmış **gün-durur***
*İlla her gün toğan ol bir **gün-durur*** (653)

Mısraların sonundaki *gün* kelimelerinin her ikisini K. Yavuz (2000a, s. 149) zaman dilimi anlamında kabul etmiş ve beyti günümüz Türkçesine şöyle aktarmıştır: “Yıla bakınca üç yüz altmış günden meydana gelir; ancak her gelen gün birbirine benzer.” Ancak bu kelimelerden önceki kısımların kafiyesiz olması, Âşık Paşa’nın *gün* kelimelerini redif değil, cinasa dayalı kafiye olarak kullandığını gösterir. İkinci mısradaki *gün* kelimesi “güneş” anlamındadır. Bunu *toğan* kelimesi dışında, genel bağlam, yani önceki ve sonraki beyitler de onaylıyor.

Söz konusu beyitler eserin birinci bölümünün son kıssasında yer alır. *Garib-nâme*’de, belli olduğu üzere, on bölüm (bap) var ve bunların her biri, sıra sayılarını gösteren rakamların Âşık Paşa’da çağrıştırdığı olgularla, olaylarla,

nesnelere ilgilidir. Birinci bölümde buna uygun şekilde 1 rakamından, vahdetten, bir olandan, varlıkta birlikten, varlığın birliğinden, birliğin öneminden, açıkça veya mecazen Tanrı'nın birliğinden bahsedilmektedir. Eserin söz konusu kısmında tek olan Güneş, tasavvufun vahdet felsefesine uygun olarak tek Tanrı'nın sembolü gibi verilir. Vahdet-i vücud düşüncesine göre, görünüşler çok, onların tecelli ettirdiği zat ve mahiyet ise birdir. Binlerce bacadan, pencereden giren zerrelere tecelli ettirdiği, tek Güneş'tir. Yılı oluşturan günler çok, ama her gün gelen o Güneş'tir. Haftanın günlerinin adı ve hükmü farklıdır, ancak hepsinde bir Güneş – aynı Güneş – gelir gider. Eserin bizi ilgilendiren kısmında bahsedilen de budur; şöyle:

Bir güneş yüz biñ bacadan ger ine Bir Güneş yüz bin bacadan girse bile,
Çün baca gitdi güneş birdir yine baca gidince de Güneş birdir yine.

Yıl hêsâbda üç yüz altmış gün-durur Yıl hesapta üç yüz altmış gündür,
İlla her gün toğan ol bir gün-durur ancak her gün doğan o bir Güneş'tir.

Her günün bir adı var bir hükm eder Her günün bir adı, bir hükmü var (ama),
Çamusında bir güneş gelir gider hepsinde bir Güneş gelir gider.
(652-654)

Buradaki ilk beyti, diğer örnekler gibi, Süleymaniye Kütüphanesi Laleli nüshasından aldım. K. Yavuz'un tenkitli neşir için kullandığı diğer üç nüshada vahdet felsefesine aşına olmayan ve Âşık Paşa'nın mecazını anlamayan müstensihler *güneş* ve *baca* kelimelerin yerini: *çün güneş gitdi baca birdir yine* şeklinde değiştirmişler. Ne yazık ki K. Yavuz (2000a, s. 148) da neşirde yanlış varyantı tercih etmiştir.

1.2.4. Bir kelimenin kökü ile başka bir kökün ek veya eklerle genişletilmiş morfolojik biçimlerinin oluşturduğu cinaslar. Mesela:

İlik üstinde süñükdür bir katı İlik üstünde kemiktir bir katı
Kim bu cismün çamusundan ol katı (4952) ki bu cismin hepsinden o daha katı.

Ol suyu kan eyler andan kanı et O suyu kan yapar, sonra kanı da et,
Çanı ol su çanı çanı u çanı et (8128) o su nerede, nerede kan ve nerede et?

Bu beyitlerin birincisinde *kat* isim kökünün iyelik ekiyle aldığı biçim, ikincide ise *kan* kökünün belirtme hâli, sırasıyla *katı* “katı, sert” ve *kanı* “hani, nerede” kelimeleriyle cinas teşkil etmiştir.

Bazı beyitlerde cinası meydana getiren, *bile* “birlikte, beraber” kelimesi ile *bil-* fiilinin istek şekli (978, 6221, 7573) veya *bil* “bel” isminin yönelme hâlidir (I: 1071). Mesela:

Kancaru 'ışk dönse döner ol bile Nereye aşk dönse o da beraber döner,
Her ki 'âşıkça bu hâli ol bile (6221) Kim âşıkça bu hâli o bilir.

Aşağıdaki örnek de cinasların bu kategorisine dâhildir:

Geh kataru 'l-bevl olur bir bir tamar
Geh teninden çözüür bir bir tamar (2453)

Bu beyitteki her iki *tamar* kelimesi K. Yavuz (2000a, s. 509) tarafından “damlamak” anlamındaki *tam-* fiilinin geniş zamanı olarak algılandığı için, karşılıkları “damla damla dökülür” ve “akar” şeklinde gösterilmiş ve beyit şöyle aktarılmıştır: “Bazen sidik damlaları hâlinde, damla damla dökülür; bazen de vücuttan ter olarak akar.” Hâlbuki ikinci mısradaki *tamar* kelimesi fiil değil, “damar” anlamında bir isimdir. Dolayısıyla, ikinci mısra şöyle aktarılmalıdır: “Kâh teninden birer birer damarlar çözüür.”

Biçimi aynı, işlevi ise farklı ekler dolayısıyla oluşan cinaslar. Mesela:

Cân Çalab 'uñ emridür yıldız kulu Can Tanrı'nın emridir, yıldız kulu,
Emrine kul eyledi düpdüz kulu (4553) emrine tamamen kul etti kulu.

Pes niçün görmez gözün ol âyeti Peki niçin görmez gözün o işareti
Var-iken Kur'an içinde âyeti (10176) var iken Kur'an içinde ayeti?

Bunlara ma'lûm bu ma'ni cevheri Bunlara malumdur bu mana cevheri,
Nitekim cevher bilir ol cevheri (6687) nitekim cevher bilir o cevheri.

Bu örneklerde *-i* eki bir mısradaki belirme hâli işlevinde iken diğerinde iyelik belirtir.

Bazı beyitlerde (4488, 5349, 8460) *-e* yönelme hâli ve onunla sesteş olan *-e* isimden fiil yapım eklerinin *dil* köküne eklenmesi suretiyle cinas oluşturulmuştur; şöyle:

Yine bir ma'ni sözi geldi dile Yine bir mana sözü geldi dile,
Sen bu sözden 'ışk-ıla ma'ni dile (4488) sen bu sözden aşk ile mana dile.

Aşk, âşık ve *maşuk* kelimelerinin tasavvuf terimi olarak kullanıldığı aşağıdaki beyitlerde yönelme hâli eki, Arapçada dişil isimler oluşturan sesteşiyle (*-a*) farklı mısralarda aynı isim (*ma'şuk*) üzerine getirilmiştir:

Nice 'âşık oldı bunlar ma'suğa
Bunlarınla n'eyledi ol ma'suğa (6308)

'İşk u 'âşık sarf ola ol ma'suğa
Gide bu sen ben kıla ol ma'suğa (6577)

Âşık Paşa'nın aşağıdaki beytinde *-(y)esi*, ilk mısradaki fiilden isim yapım eki, son mısradaki ise bir tasarlama kipi eki olarak kullanılmıştır:

Nür tabaklar tolu dürlü yiyesi Nurdan tabaklar türlü yiyecekle doludur
Kim bu mü'minler varuban yiyesi ki, bu müminlerin varıp onları yesin.
 (2299)

Aşağıdaki beyitlerde cinası oluşturan, bir yandan *-lar* çokluk eki, diğer yandan da *-la* isimden fiil yapım ekiyle *-r* geniş zaman ekinin sırasıyla *su* ve *yi* "koku" köklerine ilavesi olmuştur:

Pes olur bu acı su datlu sular İşte bu acı su tatlı sulara dönüşür,
Saçılıp bu yer yüzün düpdüz sular (6815) saçılıp bu yeryüzünü baştan başa sular.

Yele benzer iltür elvan yiyiler Rüzgâra benzer, çeşitli kokular iletir,
Yiyleyenler Hak'ı andan yiyiler (9703) koklayanlar Tanrı kokusunu ondan alır.

Âşık Paşa *leşker* "ordu" (977), *kök* (3481), *işler* (6084), *din* (10271), *üstād* (9797) kelimeleri üzerine getirilmek suretiyle ilgi hâli eki ile II. tekil şahıs iyelik ekinin (*-ün*) sesteşliğinden de cinas için istifade etmiştir. Mesela:

Dinle imdi adını ol leşkerün Dinle şimdi adını o ordunun,
Gör bulardan kankasıdır leşkerün (977) gör bunlardan hangisidir (senin) ordun.

Yarısın bilsen bu insāfi dinün Bu insafı dinin yarısı olarak bilirsen,
İnsāfün varsa dürüst oldi dinün (10271) insafın varsa dinin dürüst olur demektir.

Bu tür cinaslardan *Garib-nāme*'de en çok rastlanılanı, 3. şahsı belirten *-dur/-dür* eki ve isimden fiil yapım ekiyle (*-d < -t*) geniş zaman ekinin (*-ur/-ür*) oluşturduğu *-dur/-dür* biçiminin meydana getirdiği örneklerdir (4995, 5003, 5405, 6714, 9705). Mesela:

Bir katı vardur yene kim acıdur Acı olan bir katı daha vardır,
Yiyenün ol dilin ağzın acıdur O, yiyenin dilini, ağzını acıtır.

Bir katı ol ni'metün hem issidür O nimetin bir katı hem sıcaktır,
Süreti hem toyurur hem issidür (5003) görünüşü hem doyurur hem ısıtır.

Suya benzer ya'ni bu 'ilm arıdur Suya benzer, yani bu ilim temizdir,
Kime gelse kandurur hem arıdur (9705) kime gelse doyurur ve temizler.

Hem kök hem de ek kısımları sesteş olan cinaslar. Mesela:

'Aşıka pes bu bahāne tap-durur
Anı Hakka bu bahāne tapdurur (8170)

Harfiyen “Âşık için bu bahane kâfidir; onu Tanrı'ya bu bahane taptırır.” şeklinde günümüz Türkçesine aktarılan bu beyitte cinası ortaya çıkaran, farklı anlamlara sahip *tap* “kâfi” ad ve *tap-* fiil kökleriyle *-durur* bildirme morfemi ve *-dur-ur* biçiminde ettirgenlik üzerine zaman ekinin ilavesidir. Aynı eklerin *kan* ismi, *ol* zamiri ve *kan-*, *ol-* fiillerine ilavesi yoluyla cinas oluşturulmasından başka beyitlerde (56, 1828, 8158) de istifade edilmiştir. Mesela:

*Suyu gör kim tamaruñda **kan-durur*** Suyu gör ki, damarlarında kandır
*Hem içersen susayacak **kan-durur*** (1828) susayınca içersen doyurur.

*Ya'ni kim rızka bahâne **ol-durur*** Yani rızka vesile odur,
*İlla rızkı ol şahâne **oldurur*** (8158) rızkı da o şahane oldurur.

Aşağıdaki cinas örneğinde de hem köklerin hem eklerin sesteş olduğu dikkat çekiyor:

*Ger melek hülkün dutarsın ey **safa*** Eğer melek huylu olsan, ey temiz insan,
*‘Âkıbet peyvest olasıñ ol **safa*** (2175) sonunda saflarına erişmiş olursun.

Buradaki *ey safa* ifadesini K. Yavuz (2000a, s. 453) “ey akıllı kişi” olarak aktarmıştır. Ancak transkripsiyonunu aşağıdaki şekilde sunduğu beyitte kararsız kalmış, aynı ifadeyi bu defa “ey dostum” (Yavuz, 2000a, s. 731) olarak çevirmiştir:

*Sol dañı bitdi bu kez gel ön **safa*** Sol da bitti, bu kez ön safa gel,
*Neye kalñan ol dañı gör ey **safa*** o da neye kalkandır gör, ey temiz insan.

Aslında bu beyitlerdeki *safa* kelimesinin ne “akıllı” ne de “dost” anlamı vardır. Bu, *sefa* gibi okunabilen “eğlence; rahatlık” anlamında *safa* kelimesi de değildir. Öyle olsaydı yazıda hemzeyle biterdi ve anlamında bağlama uygunluk olurdu. Bu kelime *saf+ a* yapısına sahiptir; *saf* “temiz, halis” anlamına gelen kök, *-a* ise hitap (*vokativ*) ekidir. Cinasin ikinci ayağını oluşturan *safa*, “sıra” anlamında *saf* isminin yönelme hâlidir.

Aşağıdaki cinas örneğinde hem türleri hem de köklerinin biçimi farklı olan *añ-* fiili ile *ol* zamirinin sesteş ek aldıklarında ortaya çıkan benzerliğinden istifade edilmiştir:

*Ƙanda kim bir dil anuñ adın **aña*** Nerede bir dil onun adını ansa
*Merd-i sâlih diye cümle halk **aña*** (9266) bütün halk ona “iyi amel sahibi” der.

Aşağıda sunulan beyit yine kökleri ve ekleri sesteş kelimelerin oluşturduğu cinas örneğidir:

*Her ki **hidmet** kılmadı bir **uluya*** Büyüğe hizmet etmeyen birisi,
*Lâcerem kim la'net olup **uluya*** (10307) besbelli ki, lanet olup ulur.

Birinci mısradaki “büyük” anlamında *ulu* kelimesi *-(y)a* yönelme hâli eki, ikinci mısradaki *ulu-* fiili *-(y)a* istek kipi eki almıştır. Aynı eklerin *-e* biçimlerinin başka bir beyitte yine sesteş kökler üzerine eklendiğini görüyoruz:

Seçdiler küfri qarılmaz bu dine
Zehresi yoqdur kimesne kim dine (9682)

Bu beyit kaynak aldığımız kitapta aşağıdaki şekilde sadeleştirilmiştir: “Böylelikle küfrü karıştırılmamak üzere dinden ayırdılar; artık bunu bozmaya kimse cesaret edemez.” (Yavuz, 2000b, s. 779). Ancak *din-* fiilinin “bozmak” diye bir anlamı yoktur. Nitekim aynı fiilin aynı bağlamda geçtiği aşağıdaki beytin yorumunda bu anlamı görmüyoruz:

Tañrınıñ genc hānesidür sinesi
Zehresi yoq kimse aña dinesi (5913)

İlk mısra doğru: “Onun göğsü Hakk’ın hazinesinin bulunduğu yerdir.”; ikinci mısra ise yanlış olarak “Kimseden de korkusu ve çekinmesi yoktur.” şeklinde aktarılmıştır (Yavuz, 2000b, s. 55). Burada söz konusu *din-* fiili, Eski Anadolu Türkçesinde var olan ve Azerbaycan Türkçesinde hâlen kullanılan “konuşmak, söz söylemek, ses çıkarmak” anlamındadır. Dolayısıyla, her iki beyitte ikinci mısra şu anlamdadır: “Kimsenin (ona) *söz söylemeye* cesareti yoktur.”

Benzer fakat sesteş olmayan kök ve eklerin birleşmesi sonucu meydana gelen cinaslar. Mesela:

Leyli’yi mektebden aldı atası Babası Leyli’yi mektepten aldı,
Mecnun oldu cānın oda atası (6446) Mecnun, canını ateşe atacak gibi oldu.

Bu beyitte *ata* ismiyle *at-* fiilinin, *-sı* iyelik ekiyle de *-ası* sıfat-fiil ekinin benzerliğinden istifade edilmiş, köklerdeki *a* sesi farkı eklerdeki aynı ses farkıyla telafi edilerek *ata-sı* / *at-ası* biçiminde cinas oluşturulmuştur.

Cinası oluşturan kelimelerden birinde *-ür* geniş zaman ekinin *işid-* ‘iştir’ fiil köküne geldiği, diğerinde ise *-dür* ekinin *iş* isim kökü ve *-i* iyelik eki üzerine ilave edildiği örnekler (1176, 2221, 6234, 7666, 9328) de cinasların bu alt türüne aittir. Mesela:

Ne kulağı Tanrı’ ilmin işidür Ne kulağı Tanrı ilmini iştir,
Ne dili Allah eyitmek işidür (1176) ne de Allah’ı anmak dilinin işidir.

Ne ki dil söylerse kulak işidür Dil ne söylerse kulak iştir,
Zira işitmek kulağıñ işidür (2221) zira işitmek kulağın işidir.

“Devlet, iyi ad kazananındır; o iyilik pınarını kazana rahmet” anlamına gelen aşağıdaki beyitte de cinas, kök ve ekleri farklı kelimelerin sonuç itibarıyla oluşturduğu aynı biçime dayanıyor:

*Devlet anuñ kim eyü ad **kazana**
Rahmet ol eylük pınarın **kazana** (10458)*

İlk mısırada *kazan-* fiilinin istek kipinden, ikinci mısırada ise *kaz-* fiilinin sıfat-fiil biçiminin yönelme hâlinde yararlanılmıştır.

Aşağıdaki örneklerde *av* ve *yér* isim kökleri iyelik eki, zamir *n*’si ve yönelme hâli eki alarak sırasıyla *avın-* ve *yérin-* fiillerinin istek kipiyle yine bu kategoriden cinas oluşturmuştur:

<i>Göz nûrı her dem gidedur avına</i>	Göz nuru daima avına gider,
<i>Tā anuñ avıyla bu ‘aql avına (6993)</i>	ta onun avıyla bu akıl avunana kadar.
<i>Şükrin anuñ kim getüre yérine</i>	Onun şükrünü kim yerine getirebilir?
<i>Añlayan bu lutfı niçün yérine (5030)</i>	Bu lütfu anlayan niçin yerinsin?

Aynı ekler aşağıdaki beyitte de cinasın meydana çıkmasında rol almıştır:

*Dünya sevmek gelmeye hiç **öğine**
Öğünürse hazret için **öğine** (7867)*

İlk mısra “Dünya sevmek hiç aklına gelmemeli.” anlamındadır. Burada *öğine* ismi “aklına” demektir. Onun ikinci mısırada istek kipindeki cinası olan *ögin-* fiiline Kemal Yavuz (2000b, s. 431) “öğütülmek” anlamı isnat etmiştir. Ancak “öginmeye” konu olanın buğday, tahıl türünde bir şey değil de insan olduğu mısradan bellidir. Tabii, “mecazendir” denebilir, fakat ne bağlamda böyle bir “mecaza” yer var ne sözlüklerde *ögin-* fiilinin “öğütülmek” gibi bir anlamı yer almaktadır ve söz konusu çeviriye dayanarak sözlüklere alınması da doğru olmaz. Bu fiil “öğütülmek” değil, “övünmek” anlamına sahiptir. Mısırada söylenmek istenen açıktır: “Övünürse hazret için övünmesi gerekir.” Fiil, Eski Anadolu Türkçesinin başka kaynaklarında da bu anlamdadır. Mesele, *Dede Korkut Kitabı*’nda: *at işler, er öginür* (Drs. 47a, 11); *mere deli kavat, öginüridüñ, dèridüñ...* (Drs. 81a, 7); *sen orada turasın öğinesin* (Drs. 100b, 12-13) vb.

2. Mürekkebe cinaslar

Cinasları meydana getiren unsurlardan biri veya her ikisi birden fazla kelimeden oluşursa buna *mürekkebe cinas* denir. Belagat kitaplarında mürekkebe cinaslar *müteşabih*, *mefruk* ve *merfû* olarak alt türlere ayrılır. Cinası oluşturan tarafların yazılışı aynı olursa *müteşabih*, farklı olursa *mefruk*, taraflardan biri ötekinin bir parçası olursa *merfû* adını alır. Söz konusu sınıflandırma bu çalışmada birkaç gerekçeyle kabul edilmemiştir. Birincisi, *müteşabih* ve *mefruk*

cinasları ayıran ölçüt, *müteşabih* ve *merfû* cinasları ayıran ölçütten farklıdır, hâlbuki sınıflandırmalarda tek ölçüt olması şarttır. İkincisi, unsurların yazılışının aynı veya farklı olması ölçütü basit cinaslar için de geçerlidir; dolayısıyla, bunu sadece mürekkebin cinaslarla sınırlamak doğru olmaz. Bu ölçüt, sonraki bölümde görüldüğü üzere, genel olarak cinasların sınıflandırılması için kullanılmalıdır. Üçüncüsü, unsurlardan birinin diğerinin bir parçası olması sebebiyle *merfû* cinasların tam cinaslar içinde ele alınması sakıncalıdır, çünkü tam cinasların tanımına göre unsurlar arasında eşitlik şarttır.

Bu çalışmada *Garib-nâme*’deki mürekkebin cinasların, unsurlarının arasında ortak kelimelerin iştirakine göre alt türlere ayrılması uygun görülmüştür. Bunlar üç çeşittir.

2.1. Unsurları aynı anlamlı kelimelerden oluşan mürekkebin cinaslar. Bu cinasların büyük kısmının bir ayağını birleşik kelimeler, diğer ayağını ise o birleşik kelimelerin unsurlarının ayrı ayrı kullanılması teşkil eder: *dünim* “parçalanmış” – *dü nim* “iki parça” (165); *dütâ* “bükülümüş” – *dü tâ* “iki kat” (8220); *feryād-res* “feryada, imdada yetişen” – *feryād res* “imdada yetiş” (1452); *pişrev* “öncü, yol gösteren” – *piş rev* “önce” < *piş* “ön” *rev* “giden” (8811, 10252). Mesela:

Ëy kamu bî-çāreye feryād-res Ey bütün biçarelerin imdadına yetişen,
Bu kamu bî-çāreye feryād res (1452) bu biçarelerin hepsinin imdadına yetiş.

Aşağıdaki iki örnekte aynı “parçala kullan” yöntemi kalıp ifadeler malzemesinde uygulanmıştır:

Eytdi her kim şeyhi yoksa dini yok Dedi: Kimin şeyhi yoksa dini de yoktur,
Ya’ni yönin Hakk’a dutmaz dini yok yani dini olmayan Hakk’a yönelmez;
(8955)

Pes olur ol āmiriün emri revān Şu hâlde, o amirin emri yerine gelir,
Kim hemişe ol-durur emri revān (6782) daima emri yerine gelen zaten odur.

İlk mısralarda kalın harflerle gösterilen kelimeler ayrı ayrı cümle öğeleridir, yani özne (*dini*, *emri*) ve yargı belirten yüklemidir: *yok(tur)*, *revan (olur)*. İkinci mısralarda ise bunlar bağımsız değil, ikisi beraber tek öge işlevinde kelime gruplarıdır: *dini yok* “dini olmayan, dinsiz”, *emri revan* “emri yürüten”. Bakış açısına göre sonuncular birleşik kelime de sayılabilir.

2.2. Unsurları arasında aynı anlamlı ortak bir kelime olan mürekkebin cinaslar. Aşağıdaki mürekkebin cinas örneklerinde *anla-*, *bil-*, *çāşni* ve *kıl-* böyle ortak kelimelerdir:

Bu habardan bize ma’ni aňlanur Bu haberle bize mana anlatılır,
İmdi kıanda gizlüdür gör aňla nur şimdi gör anla nur nerede gizlidir.
 (501)

Yadı kodı bilişe oldı biliş Yabancıyı bıraktı, dosta dost oldu,
Ādem-iseñ sen dağı imdi bil iş (10231) insan isen sen de şimdi işi bil.

Anda komuşdur ‘akıl bir çāşnigir Akıl oraya bir çeşnici bırakmış,
Hem aña eytmış-durur kim çāşni gir Ayrıca, ona “çeşni gir” demiştir.
 (7016)

Şükr ulu tā’at-durur sen kııl anı Şükür büyük ibadettir, sen şükret,
Yarlıgar Haķ şeksüz anı kıılanı (5152) Hak şüphesiz şükredeni affeder.

Elbette, burada asıl maharet ortak kelimelerin değil, cinasın geri kalan kısmının benzerlik oluşturup kullanılmasındadır.

Bir tasavvuf bilgini olarak Âşık Paşa’nın “Bu âlem aynadır bir baksana, ne görürsen o sensin, bir bak kendine” diye tavsiyede bulunduğu aşağıdaki beyit de bu türden mürekkebin cinas örneğidir:

Pes bu ‘âlem gözgüdür bir baksaña
Ne görürsen sensin ol bir bak saña (4561)

Baksaña ve *bak saña* kelimeleri *Garib-nâme*’nin başka beyitlerinde de (4339, 4691) cinas oluşturmuştur.

Âşık Paşa’nın en sık başvurduğu mürekkebin cinas oluşturma yöntemi, *ne* kelimesiyle yönelme hâli ekinin zamir *n*’li biçiminin sesteşliğine dayanan tecnistir:

Aňlayasın söz nedendür haddi ne Anlayasın sözün kaynağı ve sınırı nedir,
Söyleyüçek irgüresin haddine (8477) söyleyince mertebesine ulaştırasın;

Çünkü düşdüm ol güruhlar içine O bölükler içine düştüğüm için
Taşı nedür bilimedüm içi ne (8682) içi dışı nedir bilemedim.

Diğer örnekler şunlardır: *aksine* - *aksi ne* (6559); *çerhine* - *çerhi ne* (17, 7794); *derdine* - *derdi ne* (2997, 3650); *dirliği ne* - *dirliğine* (10379); *ehline* - *ehli ne* (5730, 9916); *esline* - *esli ne* (2173); *gencine* - *genci ne* (4491, 6858); *hâline* - *hâli ne* (2205; 3551, 6259, 7736, 8737, 9848); *hükmine* - *hükmi ne* (6926); *ilmine* - *ilmi ne* (9309, 9326); *işine* - *işi ne* (963, 1799, 8248, 9858); *ma’nîsine* - *ma’nîsi ne* (3718); *meyline* - *meyli ne* (5511); *neķsine* - *neķsi ne* (3069, 7743); *rencine* - *renci ne* (2962); *sirrine* - *sirri ne* (6668, 6942); *sözine* - *sözi ne* (1939, 6451); *şerhine* - *şerhi ne* (2329, 2356, 3590, 9783); *yârine* - *yâri ne* (9005); *yêlkenine* - *yêlkeni ne* (7186); *yêrine* - *yêri ne* (8671).

2.3. Unsurları arasında hiçbir ortak kelimenin bulunmadığı mürekkebin cinaslar. Mesela:

<i>Çün işitdüy bülbül ile gül işin</i>	Madem duydun bülbül ile gül işini,
<i>Bülbülün ağladığın gül gülüşin</i> (6493)	bülbülün ağladığını, gülün gülüşünü...
<i>Heft rengin döker anda ol gümüş</i>	Yedi rengini döker orada o gümüş,
<i>Gitdi müşkil ma'lum oldı ol güm iş</i> (6638)	zorluk gitti, belli oldu gizli iş.
<i>Cümle nefste var bu içmek üyimek</i>	Bütün nefislerde yemek, içmek,
<i>Dem-be-dem hoş rahat olup üyimek</i> (10178)	zaman zaman hoş rahat uyumak vardır.

At-ıla – atıla (8513); *boğaz – boğ az* (8453); *demüre - dem ura* (1014); *işdedür – işde dür* (10568); *işide – iş ide* (7242, 9298); *işitdiler – iş itdiler* (9496); *kimsenedür – kimse nedür* (10106); *yigidi – yig-idi* (8722) gibi kelime ve ifadeler *Garib-nâme*'de bu türden mürekkebin cinas meydana getiren unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yukarıdaki örneklerden görüldüğü üzere, *Garib-nâme*'de mürekkebin cinaslar sık kullanılmıştır, ancak basit cinasların miktarı daha fazladır.

3. Unsurlarının Yapısına Göre Cinaslar

Garib-nâme Arap alfabesinde yazılmıştır. Bu alfabedeki yazılış benzerliklerinden dolayı Türkçe metinlerde kelime veya ifadeler bazen yanlış okunabilir. Yıllarını yazma okumaya vermiş kişilerde bile böyle hatalar görmek mümkündür. Mesela, Prof. Dr. K. Yavuz'un "O aynadan her an sırlar fişkirir ve o canı bile, eksiksiz gösterir." olarak anlamlandırdığı aşağıdaki beyitte (7748) *bu ten* ifadesi yanlışlıkla *bütün* okunmuştur:

Ma'ni her dem görnüdü ol gözgüden

Gösteridur nitekim cânı bütün (Yavuz, 2000b, s. 407)

Beytin son ünlüsünün *e* olduğu hem yazmadaki harekeden hem de kafiye-den bellidir. İkinci mısra şöyle okunmalı ve aktarılmalıdır: *Gösteridur nitekim cânı bu ten* "nitekim bu ten canı gösterir".

Yanlış okumaların temel sebebi Arap harflerinin Türkçenin fonemlerini bire bir yansıtmamasıdır. Alfabe ile ses sistemi arasındaki uygunsuzluktan dolayı, seslenmesi benzer olup yazılışı farklı veya yazılışı aynı olup seslenmesi farklı kelime ve ifadeler olabilir. Dil biliminde bunlar da *homofoni* ve *homograf* olarak eş adlılık kapsamında ele alınır.

Bu yaklaşım, kelimelerin yapısı açısından cinasların sınıflandırması için bir ölçüt olabilir. Bu ölçüte göre, (1) hem ses hem yazı biçimi aynı olan *asıl cinaslar*; (2) sadece seslenmesi aynı olan *homofonik cinaslar* ve (3) sadece

yazı biçimi aynı olan *homografik cinaslar* olarak adlandırabileceğimiz üç cinas türü vardır. *Homofonik* cinaslar ses biçimi, *homografik* cinaslar ise yazı biçimi göz önünde bulundurularak tam cinaslara dâhil edilebilir.

Belagat kitaplarında bahsedilen *mefruk* cinaslar *homofonik* cinaslardır. Ancak homofonik cinasların kapsam alanı daha geniştir, çünkü mürekkebin cinaslarla sınırlı değildir. *Homografik cinasa* benzer bir kavram belagat kitaplarında *muharref cinas* (Bilgegil, 1989, s. 319; Orak, 2013, s. 146) terimiyle adlandırılır. Her iki terim, unsurlarının seslenmesi farklı, harflerinin sayısı ve sırası aynı olan cinasları işaretler. Ancak *muharref* cinaslarda unsurların hareketleri genellikle farklı olur; mesela: *devr-dûr*, *verd-vird*, *cennet-cinnet* (Bilgegil, 1989, s. 319). Harekeler ise harf olmasa da süs değil, ses değeri olan yazı işaretlerdir. Harekelerin farklı olması yazı biçiminin de farklı olması demektir. O yüzden *muharref* cinaslar tam cinaslar sırasında gösterilmez ve bunları *homografik* cinaslarla bir tutmamak gerekir. *Homografik* cinaslarda unsurların yazı biçimi hareketler dâhil tamamen aynı olur.

3.1. Asıl cinaslar, unsurlarının telaffuzu ve yazılışı aynı olan cinaslardır. *Garib-nâme*’de bu türden olan cinaslar doğal olarak baskındır. Yukarıda örnek verilen cinasların büyük çoğunluğu asıl cinaslardır. Onları tekrarlamamak için aşağıda ancak ikinci ve üçüncü türe ait cinaslar konu edilmiştir.

3.2. Homofonik cinaslar, unsurlarının telaffuzları aynı, yazılışları ise farklı olan cinaslardır. Mesela:

Aña lâyıķ dirliği arı ola
Yol içinde nâmusı ‘arı ola (1149)

“Ona layık hayatı temiz ola, yol içinde namusu, arı ola.” anlamına gelen bu beyitte cinası oluşturan kelimeler Türkçede *arı* olarak aynı şekilde söylenir. Ancak ikinci mısradaki iyelik eki almış Arapça kökenli *ar* “utanç duyma” kelimesi *ayın* harfiyle yazıldığı için yazı biçimleri farklıdır.

Türkçede ünsüzle başlayan bir kelimedenden önce gelen *bir* kelimesinin son sesi telaffuzda çoğu zaman düşer; Mesela: *bi tane* < *bir tane*, *bi kere* < *bir kere* vb. *Bir çare* ifadesi de *bi çare* şeklinde telaffuz edilirse aşağıdaki beyitte *bi-çâre* kelimesiyle homofonik cinas meydana getirir:

Yohsa ayruķ niçe kim bi-çâre var Yoksa kalan ne kadar çaresiz varsa
Ķamusınuñ derdine bir çâre var (2954) hepsinin derdine bir çare vardır.

Aşağıdaki beyitlerde *yazılar* kelimesi “ovalar” anlamındadır. *Yazular* biçiminde yazılmış fakat ünlü uyumuna göre muhtemel telaffuzu *yazılar* olan kelime ise bildiğimiz “yazılar” anlamında kullanılmıştır:

Yağdı yağmur toldı andan yazılar Yağmur yağdı (ve) ondan ovalar doldu
Ya'ni kim kâğıd yüzinde yazular kâğıt üzerinde yazılar gibi.
 (6869)

Sahra kâğıd ya'ni ağ ağ yazular Sahra, beyaz ovalar âdeta kâğıt,
Hayme ol kâğıd yüzinde yazular çadır da o kâğıt üzerinde yazılar gibi.
 (10021)

Garib-nâme'nin birbirine yakın zamanlarda istinsah edilmiş Berlin (1446) ve Göttingen (1457) nüshalarını kıyaslayan G. Doerfer (1985, s. 65-66), bunların birinde yuvarlak ünlülerle yazılmış kelimelerin diğerinde düz ünlülerle yazıldığını örnekleriyle göstermiştir. Canlı halk dilini temsil eden *Dede Korcut Kitabı*'nda de birçok kelime hem yuvarlak hem de düz ünlüyle yazılmıştır (*delü / deli* gibi). Bunlara dayanarak ve Âşık Paşa'nın cinas yönlü üslubunu göz önünde bulundurarak *yazu* şeklinde yazılmış bir kelimenin dönemin konuşma dilinde, günümüzde olduğu gibi, ünlü uyumuna bağlanıp *yazı* biçiminde de telaffuz edilmiş olduğunu çıkarmak mümkündür. Dolayısıyla, yukarıdaki beyitlerde bir homofonik cinas söz konusu olduğu söylenebilir.

3.3. Homografik cinaslar, yazılış biçimi aynı fakat seslenmesi farklı olan unsurların meydana getirdiği cinaslardır. Mesela, “utanılacak ve cehenneme düşürecek işlerin işlememesi” konusunda öğütleyen aşağıdaki beyitte olduğu gibi:

Ol işi işlemeye kim ud ola
Ol sebebden yeri yarın od ola (1469).

Garib-nâme'nin yazıldığı Arap alfabesinde *u* ve *o* sesleri aynı harfle (*vav* ج) işaretlendiği için *ud* “utanma, ar” ve *od* “ateş” kelimelerinin yazılışında fark yoktur ve bu yüzden *homografik* cinas örneğidir. Yine aynı sebepten *duydular* ve *duydular* (377); *ulular* ve *ol ular* (1007), *uludur* ve *oludur* (6810), *oldurur* ve *öldürür* (3198); *yolun* ve *yulun* (1591) kelimeleri homografik cinas oluşturur. Mesela:

Ne ki sultân hükme ederse ol-durur Sultan ne hükmederse odur:
Yâ verür hil'at veyâhûd öldürür (3198) İster hilat verir ister öldürür.

Âşık Paşa “Zaman geçtikçe bu halk çabuk ölür; değirmen bilenir, yani keskin olur.” dediği aşağıdaki beyitte cinasın nadir görülen mükemmel bir örneğine imzasını atmıştır:

Rûzigâr geçdükçe bu halk tiz ölür
Dışenür yani değirmen tiz olur (7811)

Burada iki cinas birden söz konusudur: ölür ve *olur* dışında, ilk mısradaki “çabuk”, sonraki mısradaki ise “keskin” anlamında olan iki *tiz* kelimesi cinas oluşturmuştur.

Özellikle *ol-* ve *öl-* fiillerinden *Garib-nâme*'nin çok sayıda beytinde (1044, 1205, 1285, 1286, 1308, 1333, 1924, 2933, 2950, 2961, 2978, 3365, 3907, 3920, 5980, 6486, 6556, 7571, 7940, 7957, 8341, 9761, 9774, 9885, 10415) cinas meydana getirilmiştir.

Garib-nâme'de homografik cinasın kaynaklarından biri, kapalı *é* sesi ve *i* ünlüsünün aynı harfle (*ye* ع) işaretlenmesidir. Mesela, Farsça kökenli *bêter* kelimesi *Garib-nâme*'de *biter* okunacak şekilde yazılmıştır. Kaynak dilde *bed* “kötü” ve *-ter* kıyaslama morfemiyle oluşan bu kelime aşağıdaki beyitte “ye-tişmek” anlamında *bit-* fiilinin geniş zaman biçimi ile homografik cinas meydana getirmiştir:

Şirk ü inkâr ol fesadından biter Şirk ve inkâr o fesadından biter,
Mücrim eyler şahsı kâfirden bêter suçlu eder şahsı, kâfirden biter.
(9403)

Yukarıdaki örneklerde *é* şeklinde verdiğim kapalı ünlünün transkripsiyonu K. Yavuz'un söz konusu çalışmasında hep *i* olarak yapılmıştır. Bu bir tercih meselesidir. Ancak böyle okumalar bazen bu sesi içeren kelimelerin yanlış anlam değerlendirmelerine sebebiyet vermiştir; ikinci mısradaki *êşidür* değil, *işidür* yazılmış aşağıdaki beyitte olduğu gibi:

Bêşinüñ bêş dürlü nesne işidür
İlla bunlar birbirinüñ êşidür (6163)

K. Yavuz (2000b, s. 105) son kelimeyi *işidür* şeklinde yazmış ve beyti: “Beşi de ayrı ayrı beş türlü iş yapar; fakat yaptıkları birbirinin işidir.” olarak çevirmiştir. Ancak bu şekilde çeviride iki mısra hem kendi aralarında anlamca çelişir hem de kafiyesiz olur. Bağlam ve Âşık Paşa'nın üslubu göz önünde bulundurularak burada cinas kullanıldığı söylemek mümkündür: Cinanın ikinci ayağındaki kelimenin kökü “eş” anlamındadır, yani “yaptıkları birbirinin işi” değil de, “bunlar kendileri birbirinin eşidir”.

Benzer husus aşağıdaki beyit için de geçerlidir:

Her işe kim bu eyü hulûk êş degül
İşlenür ol iş velikin iş degül (9156)

Cinasın ilk mısradaki unsurunun transkripsiyonu K. Yavuz (2000b, s. 677) tarafından *iş* biçiminde yapılmış, anlamı da “iş” olarak verilmiş; ayrıca, *kim* bağlacı soru zamiri şeklinde algılanmıştır: “Kime (?) bu iyi tabiat verilmemiş ve ona iş (?) olmamışsa...” Bu yorumun mısradaki söylenmek isteneni yan-

sıtmadığı açıktır. Beytin anlamı şudur: “O işler ki bu iyi huy onlara eş değil, işlense bile o işler, iş değil.”

Aynı kelimelere dayanan cinasın üçüncü bir beyitte olması da yukarıdaki iki beyitle ilgili kanaati kuvvetlendirir:

Sözi değdi gitdi ol er işine O kişi cevabını aldı işine gitti,
Uşbu sözi ilti kalan eşine (9520) bu sözü kalan eşine (dostlarına) iletti.

Âşık Paşa Arap alfabesinin özelliğinden istifade ederek aşağıdaki kelimelerden de homografik cinas oluşturmuştur: *adına – adı ne* (6125, 7460); *ahi - ahi* (8231); *ala – ele* (6389); *avı – evi* (10140); *avin – evin* (6936); *beķā - baķa* (6316); *dostlığı ne – dostlığına* (9731); *durdısa – dur dise* (2601); *du-tan- düten* (4872); *gelseñe – gel saña* (4547); *göresi – küresi* (6704); *irer - irar* (3542); *irmedi – ırmadı* (3546); *kıl – kil* (2686); *kökine – gögine* (6873); *maķsudına - maķsudu ne* (2797, 7143); *ög anı – ögeni* (9798); *ölüdür – uludur* (9158); *ölüm – ulum* (3879); *sağışsa – sađ işe* (6304, 8641); *saçılır – seçilür* (2229); *unı – üni* (7810); *yā nedür – yanadur* (1819, 2659, 6972, 8646); *yarın – yârin* (9756); *yıla - yële* (2899).

Gerek buradaki bakış açısıyla *homografik cinas* gerekse belagat kitaplarındaki yorumla *muharref cinas* diye bir cinas türü söz konusu olduğuna göre, cinasın “sesçe aynı, anlamca farklı olan kelimeleri bir arada bulundurma sanatı” (Pala, 1999, s. 87) tanımı yeterli değildir. Cinasın tanımında *sesçe* yerine, *ses* ve yazıyı kapsadığı için *biçimce* kelimesini kullanmak ve “söyleyiş” yanında “yazılış benzerliğini” de vurgulamak (Saraç, 2007, s. 245) daha doğru olur.

Cinasların yeri

Âşık Paşa cinasları esas itibarıyla kafiye konumunda kullanmıştır. Ancak *Garib-nâme*'de cinaslara farklı konumlarda da tesadüf edilmektedir. Bir beytin son kısmında bulunan kelime (*baş*) ile ondan sonra gelen beytin başında sesteş kelimenin tekrarlandığı aşağıdaki örnek cinasın yeri bakımından Türk edebiyatının nadir örneklerindedir:

Renc yemekden aña bağrı baş ola Ona edilen eziyetten bağrı yararır.
(2861)

Baş-ı hoşdur 'Âşık' uñ Kur'an-ıla... Âşık Kur'an ile mest olmuştur...
(2862)

İkinci sıradaki *baş* kelimesi günümüzde de kullanılır, “kafa” anlamına gelir. *Başı hoş* ifadesi Farsça *ser-hoş* sözünün harfiyen çevirisidir. Birinci *baş* kelimesi ise “yara” anlamındadır ve günümüzde eskimiştir. Bunun izi sadece çıbanbaşı kelimesinde korunmuştur. Bu kelime K. Yavuz'u (2000a, s. 593) yanıltmış ve söz konusu beytin aktarımında *baş* kelimesinin karşılığını “çıbanlar”

olarak vermiştir. Hâlbuki burada bir deri hastalığından bahsedilmiyor, genel anlamda yara söz konusudur. Âşık Paşa bu kelimeyi eserin diğer kısımlarında da çıbanla alakası olmayan “yara” anlamında hep kalbi belirten *yürek* ve *bağır* kelimeleri için kullanmıştır: *furkat odından yüreği baş ola* (3913); *ol erüñ pes yüreği başlu ola* (7857); *içi göyner beñzi saru bağrı baş* (10346).

Garib-nâme’de bazen cinasın unsurlarının aynı mısradaki birbirini izlediğini görüyoruz; aşağıdaki örneklerde olduğu gibi:

Hağ buları sürete hâkim kodi Hak bunları surete hâkim yaptı;
Hağ komışdur eytmegil kim kim kodi Hak yapmıştır, kimin yaptığını sorma.
 (8119)

Bilmek ister kendüyi kim kim-durur Kendini bilmek ister ki kimdir,
Kendü nedür ne neye hâkim-durur kendi nedir, ne neye hâkimdir.
 (6923)

Bu beyitlerde tek mısra içerisinde peş peşe kullanılan *kim* kelimelerinden birincisi bağlaç (*ki*), ikincisi ise soru zamiridir. Ancak *Garib-nâme*’nin başka yerlerinde aynı kelimeler kafiye konumunda cinas oluşturmuştur:

Toprak oldı su gerek kim bitüre Toprak tamam, su (da) gerek ki bitirsin,
Ger su olmazsa anı kim bitüre (3712) eğer su olmazsa onu ne (kim) bitirir?
Şehri kankı hükmini kim işidür Şehri hangisi, hükmü kime geçer?
Hükm içinde kimdür ol kim işidür Hükmü altında emrini dinleyen kimler?
 (6922)

Eserde cinasın mısra içinde kullanıldığı az sayıda örneklerden biri aşağıdaki beyittir:

Âdemî anuñ-ıla dirlik sürer İnsanoğlu onunla hayatını sürdürür,
Yêr içer ü yêr basar u gün görür (9796) yer, içer, gezer, gününü gün eder.

Burada cinası oluşturan *yêr* kelimelerinden birincisi *ye-* fiilinin geniş zaman eki almış biçimi, ikincisi ise “yer” anlamında isim köküdür. Ancak bu kelimeler yolculuğun zorluklarından bahseden (“Ova yer kâh iniştir, kâh yokuştur; yola giden kâh soğuk kâh da sıcağa maruz kalır.”) aşağıdaki beyitte cinaslı kafiye meydana getirmiştir:

Geh inişdür geh yokuşdur yazı yêr
Yola giden geh sovuğ geh ıssı yêr (3176)

Âşık Paşa aynı kelimeleri başka bir beytinde (6829) yine mısraların sonunda kafiye olarak kullanmıştır. Ayrıca, bunu *yêr* isminin çok anlamlılığından istifade ederek cinas oluşturduğu beyitlerde (4500, 5616, 7305) de görüyoruz. Mesela:

Yedi kat gök yedi kat yêr eyledi Yedi kat gök, yedi kat yer yarattı,
Ya'ni kim kullar-için yêr eyledi (4500) yani kullar için mekân yaptı.

Özetle, *Garib-nâme*'de cinasın olağan yeri mısraların sonunda kafiye konumudur.

Sonuç

Türkçenin söz varlığı ve ek envanteri cinas oluşturmak için oldukça verimli kaynaktır. Âşık Paşa *Garib-nâme*'de bundan ustalıkla istifade etmiştir. Cinastar, özellikle de sanat değeri daha yüksek olan ve cinas tanımına bire bir uyduğu için *tam* olarak nitelendirilen cinastar, onun bu şaheserinde en çok başvurduğu söz sanatlarından. Eserde dilin her katmanındaki birimlerden cinastar oluşturmak için istifade edilmiştir. Cinastarın unsurları arasındaki karşıtlıklarda gördüğümüz ince dil bilgisi nüansları Âşık Paşa'nın şairlik yeteneğinin yanı sıra, yüksek dilcilik kabiliyetine ve mükemmel bir dil eğitimi gördüğüne işaret etmektedir.

Tecnisi oluşturan kelimelerin sayısına istinaden cinastarın geleneksel olarak *basit* ve *mürekkeb* diye iki kategoriye ayrılması bu çalışmada kabul edilmiş, fakat onların alt türlerinin belirlenmesinde belagat kitaplarından biraz farklı davranılmıştır. Kelime türleri açısından basit cinastar *mümâsil* ve *müstevfâ* yerine, *isim cinastarları*, *fiil cinastarları* ve *karışık cinastar* olarak sınıflandırılmıştır. Ayrıca, sesteşliğin ve çok anlamlılığın basit cinastarın yapısında tezahürünün yedi farklı biçimi örneklerle gösterilmiştir. Mürekkeb cinastarın üç alt türü *müteşabih*, *mefruk* ve *merfû* olarak değil, unsurların arasındaki anlam ilişkilerine göre belirlenmiştir.

Arap alfabesinin özelliğinden dolayı bunlara kelime yapısı bakımından sınıflandırma da eklenmiş, yani unsurlarının telaffuzu ve yazılışı aynı olan *asıl cinastar*; unsurlarının yazı biçiminde belli farklar olan *homofonik cinastar* ve yazılışı aynı fakat seslenmesi farklı *homografik cinastar* olarak üç kategoriye ayrılmıştır.

Bu sınıflandırmaların hepsinde ilk kategorilere ait cinastarın diğerlerine nazaran *Garib-nâme*'de daha fazla kullanıldığı görülmektedir.

Garib-nâme'de cinastar çok zengin olduğu için türlerin ve alt türlerinin her birine çok sayıda örnek gösterilmiştir. Âşık Paşa'nın cinastarları rengârenktir. O, cinas oluşturmak için her kelime çiftinden çoğunlukla bir iki defa yararlanmıştır. Ancak *Garib-nâme*'de bazı unsurlar tenis için tekrar tekrar kullanılmıştır. Bunların başında aşağıdaki unsurlar gelir: *-dur* eki ve onun cinas oluşturduğu çeşitli biçimler; iyelik eki almış kelimelere bir yandan *ne* zamirinin, diğer yandan zamir n'si ve yönelme hâli ekinin ilave edilmesi; *ol-* fiili, *ol* şahıs zamiri ve *öl-* fiili bünyesinde meydana gelen cinastar.

Garib-nâme'de cinastar bazı istisnalar dışında hep mısraların son kısımlarında kafiye oluşturarak kullanılmıştır.

Kaynakça

- Bilgegil, M. K. (1989). *Edebiyat bilgi ve teorileri (belâgat)*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Dilçin, C. (2005). *Örneklerle Türk şiir bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Doerfer, G. (1985). *Zum Vokalismus nichtester Silben in altosmanischen Originaltexten*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag Wiesbaden GMBH.
- Eliaçık, M. (2013). Bazı belagat kitaplarında tecnîs hakkında bir araştırma. *Dede Korkut Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 2/4, 75-86.
- Ercilasun, A. B. (2011). *Başlangıçtan yirminci yüzyıla Türk dili tarihi*. Ankara: Akçağ.
- Kurnaz, C. (2002). *Eski Türk edebiyatı*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Küleççi, N. (2011). *Açıklamalar ve örneklerle edebî sanatlar*. Ankara: Akçağ.
- Meydanoğlu, A. (2019). Arap dili ve belâgatında cinâs sanatı. *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, 1, 155-167.
- Orak, K. Y. (2013). *Belagat geleneğimiz ve Belâgat-i Lisân-i Osmânî*. İstanbul: Kitabevi.
- Pala, İ. (1999). *Ansiklopedik divân şiiri sözlüğü*. İstanbul: Ötüken.
- Saraç, Y. (2007). *Klâsik edebiyat bilgisi. Belâgat*. İstanbul: 3 F.
- Selçuk, B. vd. (2015). *Söz ve sihir arasında edebî sanatlar*. İstanbul: Gökkuşbu.
- Yavuz, K. (haz.) (2000a). *Âşık Paşa. Garib-nâme (tıpkıbasım, karşılaştırmalı metin ve aktarma). I. Cilt*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Yavuz, K. (2000b) (Haz.). *Âşık Paşa. Garib-nâme (tıpkıbasım, karşılaştırmalı metin ve aktarma). II. Cilt*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Extended Summary

The paper deals with the antanaclasis in *Garib-name* (XIVth c.) of Ashik Pasha, one of the most voluminous sources of Old Turkish. The antanaclasis is one of the most characteristic figures in *Garib-name*.

In the Ottoman rhetorics, the antanaclasis is called *jinās*. The interpretation of this term in the rhetoric books is complicated. Generally, the full and non-full groups of *jinās* are shown. The full *jinās* means antanaclasis. The group of non-full *jinās* includes other types of pun and many types of rhymes. It is apparent that several criteria were used for sorting of non-full *jinās*. In this research, just the full *jinās*, i.e. antanaclasis, of *Garib-name* is in question, even though Ashik Pasha used other types of pun as well. The antanaclasis occurrences in *Garib-name* are subjected to classification according to several criteria.

Due to the number of the words, the occurrences of antanaclasis are generally divided into *simple* and *complex* categories. The simple antanaclasis is a literary figure in which just a single word is repeated in two different senses (*var* ‘exists’ - *var* ‘go’). According to the parts of speech, there are three types of simple antanaclasis. The first two types include the cases where both of the words that create the antanaclasis are of the same category: both are nouns (*bağ* ‘tie’ - *bağ* ‘garden’) or both are verbs (*okı-* ‘to read’ - *okı-* ‘to invite’). In the third type, the words are of different categories (*uçmağa* ‘to the heaven’ - *uçmağa* ‘to fly’).

There is also other type of simple antanaclasis classification. The subcategories in this case are identified based on the relation between repeated words, i.e. how the homonymy (or polysemy) is manifested in their shapes: a) the roots are homonyms (*yüz* ‘hundred’ - *yüz* ‘face’); b) a polysemic word is repeated with two different meanings (*yaş* ‘tear’ - *yaş* ‘wet’); c) a proper noun is repeated as a common noun (*Müşteri* ‘Jupiter’ - *müşteri* ‘customer’); d) a root added by an affix (or affixes) bears a coincident resemblance to the repeated word (*kan-ı* ‘blood-Acc.’ - *kamı* ‘where’); e) the affixes or affix combinations are homonyms (*su-lar* ‘waters’ - *su-la-r* ‘irrigates’); f) both roots and affixes are homonyms (*tap-durur* ‘is enough’ - *tapdurur* ‘causes worship’); g) the combination of similar but not homonymous roots and affixes (*ata-sı* ‘her father’ - *at-ası* ‘throwing’).

In the complex antanaclasis, one or both parts of the figure involve more than one word. The complex antanaclasis classification is based here on the “common word” criterion: a) both elements are consisted of the same words (*pişrev* ‘pioneer, vanguard’ - *pişrev* ‘first’); b) there is one common word between the elements: *ma’nisine* ‘to the meaning’ - *ma’nisi ne* (what is the meaning); c) there is no common word between the elements (*gül işin* ‘the work of the rose’ - *gülüşin* ‘smile’).

We see three different groups of antanaclasis due to the shape of its parts: a) the *real* antanaclasis, where both pronunciation and spelling of the consisting elements are the same (*cân* ‘spirit, soul’ - *cân* ‘jinns, demons’); b) the *homophonic* antanaclasis, where there are some differences in the writing of the elements, which can be illustrated with the following example: the Turkic word *arı* ‘clean’ and the borrowed word ‘*arı*’ ‘his/her shame’ look different in the Arabic script but their pronunciation are the

same in Turkish; c) the *homographic* antanaclasis, where there are some differences in the sound shape of the elements, the pair of the words *ud* 'shame' and *od* 'fire', which are written with the same letters (*vav* and *dal*) in the Arabic graphics, is an example of the *homographic* antanaclasis.

The occurrences of antanaclasis in *Garib-nâme* are so many that the paper presents at least four examples for each of above-mentioned groups and their sub-groups. In the examples, the meaning of the lines containing antanaclasis is explained. The cases of antanaclasis earlier considered as *redifs* are subjected to reanalysis and the meanings of the related lines are clarified.

In *Garib-name*, the range of word pairs used for antanaclasis is wide. Ashik Pasha used a word pair mostly once for his purpose. However, some language units were used by him repeatedly for creation of antanaclasis. They are the following:

The affix *-dur* and its extended forms, like: *acıdur* 'is bitter' - *acıdur* 'leaves a bitter taste (in the mouth)'; *kan-durur* 'is blood' - *qandurur* 'satiates (with drink)';

The sequence *ne* (pronominal *n* plus the dative), on the one hand, and the pronoun *ne* 'what', on the other hand, added to the words that have a possessive morpheme, like: *derdine* 'to his malady' - *derdi ne* 'what is his malady'; *işine* 'to his work' - *işi ne* 'what is his job';

The auxillary verb *ol-* 'to be', the 3rd personal pronoun *ol* and the verb *öl-* 'to die', like: *aşık ol* 'he is the lover' - *aşık ol* 'fall in love with'; *tiz ölür* 'dies quickly' - *tiz olur* 'becomes sharp'.

